

1945 - 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Refah Devleti

Sertaç GÜLEÇ*

Giriş

Kamu yönetimi, merkezileşmiş, kapitalistleşmiş devlet örgütlenmesiyle birlikte, modern devletin üç gücünden biri olan yürütme gücüne ait yönetim aygıtı ya da bürokrasi olgusuna verilen addır¹ Kamu yönetimi ülkemizde dönemler itibariyle değerlendirilmiş ve bu dönemlerin belirlenmesinde de uluslararası belirleyiciler ve ulusal politikalar belirleyici olmuştur. 1945 ile 1980 arası dönem idari reform dönemi olarak adlandırılırken, 1980 sonrası dönem yapısal uyarılama dönemi olarak irdelenmiştir.

1950-1960’lı yıllar idari reform anlayışı ile görev alanı genişleyen ve büyüyen bir devleti konu almaktaydı. Bu dönemin temel yaklaşımları; modernleşme, ulusal kalkınma, öncü devlet, lokomotif bürokrasi’dir.² İdari reform kavramı, çağdaş merkezi devlet gücünün kurumsallaşma süreci olarak anlamlandırılabilir. İdari reform, esasen değişen koşullara göre devletin “idari azgelişmişliği” nedeni ile yaşanan dönüşümü sağlayamaya çağrı düşüncesinden

hareketle bu içsel kusura karşı dışsal bir çözüm olarak öngörülmüştür.³

Refah Devleti

Refah devleti ilk kez Almanya’da 18. yüzyılın sonunda sosyal güvenlik alanında alınan önlemler nedeniyle kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Giddens’a göre refah devleti, toplumsal düzenin daha adil hale getirilmesi için devletin ekonomiye müdahale ederek refahı getirme çabasıdır.⁵ Başka bir tanıma göre refah devleti, müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı bir devlettir. Refah devleti modelinde yoksulluk, adil ve eşitlikçi toplum anlayışının, toplumsal adaletin ve birliğin, yaşam hakkının ve insan onuruna uygun bir yaşam sürme hakkının ihlali olarak görülmüş ve sosyal politika alanının merkezine yerleşmiştir.⁶

Refah devleti özellikle 1945-1975 (refah devletinin “Altın Çağ”) arası dönemde gelir ve harcamalarını arttırmış, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, tam istihdam, gelir dağılımı gibi alanlarda refah devleti kurumsallaşmıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda sanayileşmiş Batı toplumlarında evrensel ve kurumsal refah devleti anlayışına geçildiği görülmektedir.⁷ 20. yüzyılın gelişmiş kapitalist ülkelerinde Keynesci yaklaşım temelinde sosyal devlet, refah devleti olarak adlandırılmıştır. Az gelişmiş kapitalist ülkelerde ise kalkınma devleti olarak da adlandırılmıştır. Bu çerçevede refah devletinin temel görevleri şunlardır:

İktisadi sistem karma ekonomidir,

Refah devleti ilk kez Almanya’da 18. yüzyılın sonunda sosyal güvenlik alanında alınan önlemler nedeniyle kullanılmaya başlanmıştır. Giddens’a göre refah devleti, toplumsal düzenin daha adil hale getirilmesi için devletin ekonomiye müdahale ederek refahı getirme çabasıdır.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi

1 Birgül A. Güler, Kamu Yönetimi ve Değişme Dersi Tanıtmanlığı, Ocak 2005.

2 Birgül A. Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, İmge Yay. 2005, Ankara, s. 29

3 Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, s. 131

4 Abdulkadir Şenkal, Sosyal Politika Perspektifinden Sosyal Devleti Yeniden Düşünmek, www.sosyalpolitikalar.com, 02.11.2007.

5 Anthony Giddens, Beyond Left and Right: Future of Radical Politics, Polity, Cambridge, 1994, s. 134

6 Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar, Amme İdaresi Dergisi, 40/3, Eylül 2007, s. 7

7 Süleyman Özdemir, Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme, www.sosyalsiyaset.com/documents/refah_devleti_ustlendi_gi_gorvur.htm, 02.11.2007.

Ulusal geliri arttırmak sosyo-ekonomik kalkınma ve refahı sağlamak devletin görevidir,

Ulusal gelirin adaletli bölüşümünü sağlamak, devletin görevidir,

Sosyal güvenlik, hizmet ve yardım devletin esaslı görevlerindedir,

Devlet, temel hak ve özgürlükleri kamusal yarar için sınırlandırabilir.⁸

1945-1980 arası dönem "idari reform" dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1980 sonrası dönem de "yapısal uyarılama" dönemi olarak adlandırılmaktadır. İdari reform dönemi, örgütsel ve yönetsel yapı-işleyiş odaklı ve sınırlı bir reformdur.⁹ Bu dönemde genel olarak dünyada en önemli hedef, ulusal kalkınmanın gerçekleştirilmesidir.¹⁰

1945 ve 1980 yılları arasında Türkiye'de refah devletinin incelenmesi için önce bir takım tespitlerin yapılması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında da önce çok partili hayata geçiş, 1961 Anayasası ve 1971 değişiklikleri gibi dönem üzerinde belirleyici olan dinamikler açıklanacak ve daha sonra da bu dönem içerisinde bürokrasi, DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), Kalkınma Planları, İthal İkameci Sanayileşme gibi belirleyici dinamiklerden hareketle ve bu veriler ışığında refah devleti anlamlandırılacaktır.

Çok Partili Hayata Geçiş

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönemde Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde devletçilik politikası özel kesimde önemli sermaye birikimleri yaratırken, savaş yılları enflasyon, darlıklar, karaborsa ve yolsuzluklarla sınıflar arası farklılıkları da arttırdı. Bu süreçte tek partili rejimin uygulamalarından rahatsızlık duyan bir huzursuzlar cephesi oluştu. Türkiye'de çok partili rejime geçişte itici gücü yönetim ve özellikle İsmet İnönü olmuştur. 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Fakat bu parti varlık göstermeden silinip gitti. Özellikle bu dönemde CHP içinde muhalif bir grup (Bayar, Menderes, Köprülü, Koraltan) partiden uzaklaştırıldı. 1.12.1945 de C. Bayar önderliğinde Demokrat Parti kuruldu, hızlı ve farklı bir değişim süreci başladı. CHP 1947 de yapılması gereken seçimleri 1946 da genç muhalefetin güçlenmesini beklemeden yaptı. Asıl çok partili yaşam 1950 seçimleri sonrasında yaşanmaya başladı.¹¹ 14

Mayıs 1950 seçimleri ile DP geçerli oyların %53,3 ünü alarak TBMM'de %84'lük bir temsil gücüne sahip oldu. CHP ise geçerli oyların %40'ını alarak %14'lük bir temsil gücüne sahip oldu. Bu geçiş "kansız ihtilal" olarak adlandırıldı.

1961 Anayasası ve Refah Devleti

Refah devleti, kapitalist toplumlarda eşitsizlik ve yoksunluklara karşı emekçi sınıfların mücadelelerinden doğan bir uzlaşma formülüdür. Refah devletinin amacı; Batı'da oluşan devlet tipinin ekonomik ve siyasal (kapitalizm ve demokrasi) temellerine dokunmadan sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, yaşam düzeyinin yükseltilmesi, refahın yaygınlaştırılması, emekçilerin korunması için reformların yapılmasıdır. Anayasanın 2. maddesinde yer alan sosyal devlet, "fertlere yalnız klasik hürriyetleri sağlamakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını da kendisine vazife edinen devlet" olarak tanımlanmıştır. "Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı kendisine vazife edinen günümüzün Devleti (Refah), bilhassa işleri bakımından başkalarına tabi olan işçi ve müstahdemleri her türlü dar gelirli ve yoksul kimseleri himaye edecektir."¹² Anayasa Mahkemesi de sosyal devleti tanımlarken şu hususları vurgulamıştır: "kişi ile toplum arasında denge kuran, sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadi ve mali tedbirler olarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyen ve milli geliri adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan devlettir."

Dolayısıyla 1961 Anayasası iktisadi özgürlüklere dayanan bir piyasa mekanizmasının üretkenliğinden yararlanarak genel refahın artırılmasından çok; devletin planlamacı, düzenleyici ve yeniden dağıtıcı görevler üstlenmesini zorunlu gören bir refah devleti anlayışını yansıtmaktadır.¹³

1971 Anayasa Değişiklikleri

1961 anayasasının getirdiği yürütmeyi kısıtlayıcı, temel hak ve hürriyetleri artırıcı yeni yapılanma on yıl kadar sonra değişime uğradı. 12 Mart muhtırası sonrasında yapılan Anayasa Değişikliği ile yürütme organının içinde yekpareliğe geri dönüldü. 1961 Anayasası yürütme içerisinde özerk kuruluşlara (üniversite, TRT) yer ver-

8 Birgül A. Güler, Kamu Yönetimi Ders Malzemesi-III, 2005-2006.

9 Sabrina Kayıkçı, Dünya Bankası'nın Yeni Kredi Verme Yöntemi: Ülke Destek Stratejisi ve Türkiye Uygulaması, Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, Ocak-Haziran 2004, www.yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr, 01.11.2007

10 Abdülkadir Mahmutoğlu, Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri Alanında Yaşanan Global Gelişmeler, s. 29, http://icisleri.gov.tr/_icisleri/Turkldare-Dergisi, 01.11.2007

11 Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, YKY, 2004, İstanbul, s. 335-345

12 Tanör, s. 392

13 Mustafa Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yay., 2003, Ankara, s. 99

mekle, tek elden ve otoriter yönetim eğilimlerine karşı bir set daha oluşturmak istemişti. Bu özerk yapıların özerkliklerinde azaltıcı ya da kaldırıcı değişikliklere gidildi. Bu değişiklik merkezilik ve yekparelik yolunda önemli bir adım oldu. Bu da yürütmeyi önemli ölçüde güçlendirdi.

1945 - 1980 Arası Dönemde İktisadi Yapı

Geleneksel klasik ekonomi, 1929 dünya ekonomik bunalımıyla doğan deflasyon ve işsizlik sorununu çözemeyince, Keynes piyasasının görünmez eli yanında devletin görünmez elini ikame etmiştir. Devletin ekonomik ve sosyal alanda tam bir tarafsızlığa sahip olunamayacağı anlaşılmış; jandarma devlet anlayışı yerini müdahaleci sosyal refah devleti anlayışına bırakmıştır.¹⁴

Cumhuriyetin ilk on yılı içe dönük ve dışa bağımlılıktan uzak bir sanayileşme doğrultusunda önemli adımlar atılmış, ulusal gelir ve sınaî üretiminde yüksek büyüme hızları sergilemiştir.¹⁵ Türkiye’de 1945 sonrası başlayan idari reform dönemi, yabancı heyet ve uzmanlarca hazırlanan raporlarla başlar. Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Hakkında Rapor, Neumark Raporu, Barker Raporu, Martin-Cush Raporu başlıcalarıdır.¹⁶

Bu dönem özellikle köyden kente göçün başladığı, ekonominin dış dünyaya daha fazla ve etkin olarak açıldığı yılları ifade eder. 1945 yılında

Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmış, fakat uygulanmayıp 1947 yılında Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı hazırlanıp uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan özel kesime öncelik veren ama Devletçi niteliği de olan bir plandı. Bu dönemde ithalatı pahalılaştırıcı bir politika güdülmüştür. 1953 sonrasında, ithalatta sınırlamalara geri dönüldüğü ve Milli Koruma Kanununun 1960’a kadar yürürlükte kaldığı ve tarım-

Liberal düşünce, süreç içerisinde kapitalist yapılanmanın bir başka açılımı olan “refah devleti (kalkınmacı devlet)” anlayışını ortadan kaldırmadaki yetersizliği “neo-liberal” politikalarla giderilmeye çalışılmıştır.

sal desteklemelerin etkin olarak sürdürüldüğü düşünülürse, bu dönem gerçekten de özel kesimin ön plana geçtiği fakat kamu kesiminin ekonomide ağırlığını devam ettirdiği bir dönem olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.¹⁷ Bu dönemde temel hedefler; İthal ikamesi, İhracata yönelik sanayileşme, Koruma ve Devlet tarafından fiyatlara müdahale sistemidir.¹⁸

Bu dönem, sanayi ağırlıklı Devletçi bir niteliğe sahip olup, 1960’lardan sonra Kalkınma planları ile ithal ikameci yapıyı daha güçlü kılan, refah devleti eksenli ama dış kaynaklarla DPT aracılığıyla planlı bir şekilde büyüyen bir Türkiye tasvir edilebilir. Fakat asıl dönüşümün 24 Ocak 1980 kararları ile başladığı söylenebilir.

24 Ocak Kararları öncesinde iktisadi politikaların iki temel alanı, kamu yönetimini derinden etkileyecek iki kurulun oluşumunu gündeme getirmiştir. Öncelikli olarak ithalat ve ihracat rejimini düzenleyecek Koordinasyon Kurulu, diğeri de ödemeler dengesi ile ilgili maliye ve para politikalarını belirleyecek olan Para ve Kredi Kurumu’dur. Bu iki kurulun kurulması ile Anayasa’da düzenlenmiş olan yürütme içinde öngörülmemiş yeni organlar ortaya çıkmıştır. Bu da ikili bir bürokratik yapılanmanın ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. 1980 sonrasında bu ikili yapı kurumsallaşacaktır.¹⁹

Liberal düşünce, süreç içerisinde kapitalist yapılanmanın bir başka açılımı olan “refah devleti(kalkınmacı devlet)” anlayışını ortadan kaldırmadaki yetersizliği “neo-liberal” politikalarla giderilmeye çalışılmıştır. Liberal düşüncenin kuramsallaştırılması, 1950-1960’lı yıllarda kendini iyice göstermeye başlayan Parasalcı Okul (Monetarizm) ve düşünürü Milton Friedman sağlamıştır.

Dolayısıyla 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında dönemin hâkim yaklaşımı olan ve 1936 yılından sonra gündeme gelen Keynesyen politikaları eleştiren Friedman ve Hayek’in görüşleri 1970’li yılların başında yaşanan petrol krizi ile yeni arayışlar neticesinde temel kazanmıştır. Özellikle bu dönemde yaşanan ekonomik bunalım, “refah devleti” anlayışının sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda neo-liberal akım, Keynesyen ve refah devleti politikalarını eleştirmiş ve devletin ekonomiye ve serbest piyasaya müdahalesinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur.²⁰ Buna göre devlet, ekonominin tam rekabet ortamında çalışması için garantör ve temel düzenleyici güç haline gelmelidir.²¹ Böylece devletin

14 Nazım Öztürk, Ekonomide Devletin Değişen Rolü, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, 1 Mart 2006, s. 22.

15 Birgül Ayman Güler, Yerel Yönetimler, İmge Yayınevi, 2006, Ankara, s. 221

16 Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, s. 70

17 Ali Osman Balkanlı, Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitapevi, 2005, İstanbul, s. 209-235

18 B.Ayman Güler, Devlette Reform Yazıları, Paragraf Yay. 2005, Ankara, s. 16

19 Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, s. 109

20 Dorothee Bohle, Neoliberal Hegemony, Transnational Capital and The Terms Of The EU’s Eastward Expansion, Capital & Class, 57-86, s. 66.

21 David G. Gren, The New Right: the counter-revolution in political, economic and social thought, Wheatheaf-Harvester, Great Britain: 1988, s. 35.

küçülmesi, özelleştirme, piyasanın koşulsuz egemenliği, özellikle düzenleyici devlet yapılanması gibi günümüzde yer edinen temel olgular öne çıkmıştır.²² Bu yapılanma da özellikle Özal dönemi ile beraber “Reaganizm-Thatcherizm” olarak adlandırılmıştır.

Kalkınmacı Devlet ve Devlet Planlama Teşkilatı

1945-1980 yılları arasında geliştirilen stratejilerin meşruiyet amacı ulusal kalkınma olmuştur. 1960 sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve planlama çalışmalarının başlamasıyla kalkınma hedefleri ortaya konmuştur. 5 Ağustos 1960'da Devlet Başkanı Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi ve Bakanlar Kurulu ortak bir toplantı yaparak, planlama teşkilatının kurulması ile ilgili iki taslağı gündeme almışlar ve Şinasi Orel'in hazırladığı taslak düzenlenerek Milli Birlik Komitesi tarafından bir karşı oy dışında tüm üyelerce kabul edilmiş ve DPT 30 Eylül 1960'da ülke kalkınmasının hızlandırılması amacıyla Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak kurulmuştur.²³ DPT kalkınma planları dışında uygulamaları izleme, araştırma, destek olma ve danışmanlık yapma gibi işlevlerle de donatılmıştır.²⁴ Genel bir çalışmaya temel olmak üzere DPT'nin öncülüğünde 1961 yılında İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor ve bu raporun önerilerine uygun olarak bütün merkez örgütünü kapsayan ve MEHTAP kısa adıyla yönetim tarihine geçen rapor hazırlanmıştır. Süreç içerisinde DPT ile kamu kurum ve kuruluşları arasında tutarlı ilişkilerin kurulmaması ve siyasal erkin tutumu devletin kalkınma sürecinde yapılan bu düzenlemeleri güçleştirmiştir.²⁵ 1960 öncesinde uluslararası örgütlerin ve kuruluşların öngördükleri planlama türü, sosyal hedefleri amaçlamazken, 1960 sonrasında iktisadi ve toplumsal sorunlar iç içe ele alınmış ve planlamanın her iki yönünün de içerilmesine karar verilmiştir. Sonuçta 1930'ların hedeflerini 1960 sonrası hedeflerden farklılaştıran “kalkınma” kavramı gibi görülmektedir. Kalkınma, bir toplumun, devletin toplumsal, iktisadi, kültürel, vs. gelişmesinin tümünü kapsayan geniş bir tanım ve süreçtir.²⁶

Planlı dönemde, yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesini amaçlayan en önemli girişim MEHTAP(Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma

Projesi)'dir. 13 Şubat 1962 gün ve 6/209 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla başlatılan bu projenin amacı, planlı dönemde, yönetim yapısında hızlı ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmeye elverişli bir değişiklik yapmaktır. Bu araştırmalar sonrasında şu öneriler yapılmıştır: “Merkezi kuruluşlar ile merkezi hükümet teşkilatının taşra birimleri ve mahalli idareler arasında görev dağıtımı, mahalli idarelerin yetkileri, kaynakları, teşkilatlanması konuları çok önemli bir inceleme alanı teşkil etmektedir. Bu konular ayrı ayrı ele alınıp incelenmelidir.” Öneriler arasında mahalli idareler ve merkez ile yerel arasındaki ilişkiler de bulunmaktadır.²⁷ Bu proje, rasyonel bir devleti ve liyakata dayalı bir istihdam örgütlenmesini temel almaktadır. Bu çerçevede Mehtap²⁸, Weberyan ve Rasyonalist Bürokrasi anlayışının yeniden kuramsallaştırılmasını ifade etmekte idi.

Demokratik bir sistem içerisinde hızlı, dengeli ve adil bir kalkınma için planlamanın şart olduğu düşüncesi ile faaliyete başlayan DPT planlamayı kalkınma için bir metod, vasıta ve bir teknik olarak kullanmıştır. Kalkınmanın asıl gayesi ise insanların daha iyi yaşamalarını sağlamak için artan iktisadi imkânları sosyal meselelerin halledilerek kullanmak olduğu ileri sürülüyor. DPT'nin kuruluşunun hemen sonrasında çıkarılan 1 numaralı “Planlama” adlı yayımında “Kuruluş ve gelişme safhalarında batı memleketleri birçok sosyal meselelerle karşılaşmışlardır. Refah devleti batıdaki gelişmenin tabii bir sonucu olmayıp uzun mücadeleler sonucunda ve geniş ölçüde devlet müdahalesiyle varılmış bir merhaledir” denilmekte ve önemli bir saptamada bulunmaktadır.²⁹

1963-1967 yılları arasındaki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ekonomik ve siyasi buna-

1945-1980 yılları arasında geliştirilen stratejilerin meşruiyet amacı ulusal kalkınma olmuştur. 1960 sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve planlama çalışmalarının başlamasıyla kalkınma hedefleri ortaya konmuştur.

22 Gencay Şaylan, Değişim Küreselleşme ve Devletin İşlevi, İmge Kitapevi, Ankara 2003, s. 132.

23 Ümit Akçay, Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak Devlet Planlama Teşkilatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. SBE., İstanbul, 2004, s. 56

24 Alkan Soyak, Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2) 2003, İstanbul, s. 175

25 Turgay Ergun, Kamu Yönetimi, TODAİE, 2004, s. 50-51

26 Cengiz Ekiz ve Ali Somel, Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi, A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri, No 81, Ocak 2005, s. 1

27 Ruşen Keleş, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınları, İstanbul, 2000, s. 413.

28 KAYA Projesi ise Mehtap'tan farklı olarak Avrupa Topluluğuna uyumu amaçlayan, Weberyan bir yaklaşımla siyaset-yönetim ayrımını yapan daha bütünlüklü, devletçi ve sadece yönetsel sistemi konu alan bir çalışma olarak kayda geçmiştir.

29 Devlet Planlama Teşkilatı, Planlama, DPT Yayınları No 1, Haziran 1962, Ankara, s. 7-15.

lımların sonunda istikrarlı bir büyüme hızı ve kalkınma sağlanması amacıyla 15 yıllık bir perspektif içinde hazırlanmıştır.³⁰ Bu iki dönem içinde 10 adet yıllık program da uygulanmıştır. Bu 15 yıllık perspektif içinde başlıca hedefler şöyle sıralanabilir:

- Yılda yüzde 7'lik bir büyüme sağlanması,
- İstihdam sorununun çözülmesi,
- Dış ödemeler dengesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması,
- Her alanda yeterli sayıda ve üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi,
- Bu hedeflerin sosyal adalet ilkesiyle uyumlu bir biçimde sağlanması.

Bu hedefler çerçevesinde ele alınan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe konulmasıyla ithal ikameci sanayileşme de yeni bir evreye girmiştir. Sıkı maliye ve para politikaları, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi biçimde tahsisine engel olan enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin gelişmesini önleyecek biçimde tespit edilmiştir. Bu planın öngördüğü dönem sonunda Türk ekonomisinde şu gelişmeler olmuştur: Sanayi için yıllık yüzde 12,3 gelişme hızı öngörülmüş, bu oran yüzde 10,6 olarak gerçekleşmiştir. Dış finansman kaynaklarının hedeflenen ölçüde sağlanamamış olması ve tarım kesiminin gelişiminin büyük ölçüde hava şartlarına bağlı bulunması nedeniyle yüzde 7'lik büyüme

hızına ulaşamamış, yılda ortalama yüzde 6,5 oranında büyüme gerçekleştirilmiştir. Toplam yatırımların GSMH içindeki payı başlangıç yılı olan 1963'te yüzde 18'e yükselmiştir. Kamu gelirleri artışı olmakla birlikte öngörülen seviyeye ulaşamamış; bu da kamu harcamalarının kısılması sonucunu doğurmuştur. 1968-1972 yılları arasında uygulaması gerçekleştirilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın birinci plandan farkı çok kesimli olmasıdır. Tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve ka-

mu kesimi tek tek ele alınırken, plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmektir. Ayrıca, bu planın birinci plandan farklı olarak sanayi sektörüne özel bir önem verdiği görülmektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayi sektörü, ekonomik büyüme için "sürükleyici sektör" konumuna geçmektedir. Bu plan döneminde, bir taraftan "ithalat" yerine "yerli üretim" ikame edilirken, diğer taraftan "ara mallar" üretimi önem kazanmıştır. Birinci ve ikinci planda öngörülen kalkınma hızları eşit olmakla birlikte, Birinci Plan'da hizmetler kesimi için öngörülen kalkınma hızı yüzde 7,2'den yüzde 6,8'e indirilmiştir. Her iki planda temel sektörlerin payları öngörülen yönde gelişmekle birlikte beklenenden daha düşük seviyede olmuştur. Yatırımların sektörlere dağılımına bakıldığında, ikinci planın imalat sanayi, ulaştırma ve turizm yatırımlarına ağırlık verdiği görülmektedir.

Refah Devleti Döneminde Bürokrasi

1945-80 arası dönemde idari reform, hedef ve stratejisi uluslararası merkezlerce belirlenmiş bir değişme atağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla hedef, idari azgelişmişlik sorununun aşılmasıdır. Bu süreçte mevcut bürokrasi yapı ve işleyiş bakımından Batı tipi bürokratik aygıt dönüştürülmeye çalışılmıştır.³¹ Türkiye'de bürokrasinin politik işlevi ve gücü belli dönemlerde azalıp artmakla birlikte hep fazla olmuştur.³²

Çok partili dönem öncesinde bakanlık ve personel sayılarının arttığı, "İktisadi Devlet Teşekkülleri" adıyla devlet girişimlerinin kurulduğu, bürokrasinin yetkilerinin artırıldığı, memurların ücret ve özlük haklarının yasal güvencelere ve sağlam ilkelere bağlandığı bir yönetim yapılanması görülmektedir.³³ 1946 yılında çok partili sisteme geçişle birlikte Kamu Yönetimi yapılanmasında da bir takım değişiklikler yaşanmaya başladı. Bu dönem bürokrasi için güç kaybetme dönemi oldu. Bu dönemde siyasetin ön plana çıkması bürokrasiyi ikinci plana yitti ve bürokrasi sadece kamusal hizmet görme aracı olarak algılandı. Özellikle 1950 yılında Demokrat Partinin iktidarı ile liberal bir politika izlenmeye başlandı. Bu süreçte hükümet özel sektörü destekledi ama devletçilik ölmedi.

Demokrat Parti bu süreçte yerel çıkarlara önem vermiş, yönetici elitlerin görüşlerini dikkate almamıştır. Bürokrasi bu dönemde iktidara uyum sağlayamadı. Özellikle bu dönemde bürok-

Çok partili dönem öncesinde bakanlık ve personel sayılarının arttığı, "İktisadi Devlet Teşekkülleri" adıyla devlet girişimlerinin kurulduğu, bürokrasinin yetkilerinin artırıldığı, memurların ücret ve özlük haklarının yasal güvencelere ve sağlam ilkelere bağlandığı bir yönetim yapılanması görülmektedir.

30 1960-1980 yılları arasında dört tane Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış olup, gerçekleşme oranı en yüksek plan, hedeflenenler ve gerçekleşenler arasında 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı olmuştur. Ekiz ve Somel, s. 13.

31 Güler, Yeni Sağlık ve Devletin Değişimi, s. 64

32 M. Heper, Bureaucracy in The Ottoman-Turkish Polity, Handbook of Bureaucracy, Ed. Ali Farazmand, Marcel Dekker, 1994, s. 659-674

33 Ergun, s. 50

rasi ile halk arasındaki kopukluk milletvekilleri aracılığı ile giderilmiştir. 1950 seçimleri ile bürokrat kökenli milletvekillerinin sayısı da azaldı. Buna karşın serbest meslek grupları mecliste sayılarını hızla arttırdı. Bürokratların siyasal iktidar tekeline kaçırılmaları ile saygınlıkları da azaldı. 1950 ve 1960 arasında bürokratlar siyasal gücü elinde tutanların basit bir aracı haline geldi ve halk üzerindeki geleneksel otoritesi de yıkıldı. 1954 yılında çıkarılan 6435 sayılı "Bağlı Buldukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun" a dayanılarak askerler ve yargıçlar dışında bütün devlet memurları gerekli görülen anda bakanlık emrine alınabiliyor ve altı ay içerisinde yeni bir göreve atama yapılmazsa hizmet süreleri ne olursa olsun emekliye sevk edilebiliyorlardı.³⁴ Dikkat çekici diğer bir husus ise bürokratların 1950'den sonra kendilerine uygun iş olanakları bulduklarında özel kesime geçmeye başlamasıdır. Böylece Türk Bürokrasisi seçkin bürokratlarını yitirmekle kalmayıp, prestij kaybetmeye de başlamıştır.³⁵ Demokrat Parti iktidarı sırasında bürokratik elit ve bürokratik elit karşıtı elit çatışması yaşandığı açıktır.³⁶

Demokrat Parti iktidarı ile KİT'ler sayı ve nicelik olarak büyük gelişim yaşadı. Klasik işlevli bürokrasi ile ekonomik işlevli bürokrasi arasında farklılık artmaya başladı. Demokrat Parti döneminde siyaset bürokrasi savaşından bürokrasi mağlup çıktı. 27 Mayıs Devrimi ile koşullar tekrar değişti. 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısı toplumsal alanda önemli farklılıkları getirdi. Bu girişimlere sıcak bakan bürokrasi tek partili dönemdeki konumuna geri dönemedi. Fakat 1950-60 arası döneme göre bürokrasinin gücünün görece olarak arttığını söyleyebiliriz. 1961 de kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile teknokratlar grubu siyasiler üzerinde, bilgi ve uzmanlıklarını kullanarak güçlerini arttırdılar.

1961 yılından sonra göze çarpan en önemli değişiklik ise askeri bürokratların sistem içinde önem kazanmasıdır. Milli Güvenlik Kurulu bunun en bariz örneğidir. Bu dönemde kamu hizmetlerinin genişlemesine bağlı olarak bürokrasi de hızla büyüdü.³⁷ 12 Mart 1971 muhtırası ile bürokrasi ve siyaset ilişkisi yeni bir evreye girdi. Anayasa'da yapılan değişikliklerle yürütme organı güçlendirildi, bürokrasinin özerkliği kaldırıldı. Bu dönemde yaşanan koalisyonlarla bürokrasi politize edilmeye başlandı. 1945 ile 1980 yılları ara-

sında esasen merkezi bürokrasi güçlendirilirken yerel yönetimler göz ardı edildi.

1945 ve 1980 dönemi arasında bürokrasi çok hızlı bir büyüme sergilemiştir. Bu dönemde bürokrasiye egemen olan yönetim düzeni merkezi-yetçiliktir. Yine bu dönemde modern davranış ve uygulamaların yanında geleneksel olanlar da yer almıştır. Son olarak bu dönemde sürekli olarak bürokrasi güç yitirmiş, bürokratlarını özel sektöre kaptırmıştır.³⁸

Devletin yeni konumu, en üst düzeyde ekonomi yönetiminde başlayan "ikili bürokrasi" uygulaması, on beş yılın ikinci yarısında kamu yönetiminin çeşitli dallarına yaygınlaştırılmıştır. Mevcut bürokrasi, istihdam metotlarındaki değişiklikler, ücret sistemindeki farklılaştırmalar, siyasal kadrolaşma gibi yollarla önce etkisiz bırakılmış, sonra da çözülmeye terk edilmiştir. Bu değişiklik sonrasında ise projeci alternatif bürokrasi önem kazanmıştır. Alternatif bürokrasi dış borçla finanse edilmekte ve ilgili olduğu alanda kamu hizmetini ticarileştirme modelleri geliştirmekle görevlendirilmiş olup, mevcut kaynak ve prestijle kamu hizmetinin piyasalaşması için katkıda bulunacakları açıktır.³⁹ Siyasal iktidarın özellikle 1950 kırılması sonrasında kendi bağımsız bilgi kaynaklarını yaratarak, bürokrasinin sahip olduğu bilgi tekeline kırmaya çalışmaları sonucu alternatif bürokrasinin doğmaya başladığı söylenebilir.⁴⁰ Bu çerçevede Batılı anlamda Weberyan, Rasyonel bir bürokratik yapılanma Türkiye'de oluşmamıştır.

1945 - 1980 Arası Dönemde Memurluk Sistemi

Memurlarla ilgili olarak 1929 yılında çıkarılan 788 sayılı Memurun Kanunu Sistemi, 1955 yılında hazırlanan bir tasarı ile kaldırılmak istenilmiştir. Özellikle bu yıllarda yabancı uzman raporlarına istinaden bir değişim süreci başladı. Bu dönemde ABD per-

1961 yılından sonra göze çarpan en önemli değişiklik ise askeri bürokratların sistem içinde önem kazanmasıdır. Milli Güvenlik Kurulu bunun en bariz örneğidir. Bu dönemde kamu hizmetlerinin genişlemesine bağlı olarak bürokrasi de hızla büyüdü.

34 Turgay Ergun ve Aykut Polatoğlu, Kamu Yönetimine Giriş, TODAİE, Yayın No: 222, Ankara, 1988, s. 81.

35 Ergun ve Polatoğlu, s. 82

36 N. Kemal Öztürk, Bürokrasi Siyaset İlişkileri, Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 2004/08, s.19

37 1963 yılında 449.869 olan memur sayısı 1970 yılında 655.737'ye yükseldi. Memur oranındaki yıllık artış %6.5 tur. Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi, Erkam Matbaası, İstanbul, 2002, s. 232-233.

38 Ergun ve Polatoğlu, s. 82-84

39 Güler, Yeni Sağlık ve Devletin Değişimi, s. 288

40 Öztürk, s. 20

sonel sistemi esas alınmış ve kamu kesimi özel kesime yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu çalışmalar 1960 darbesi ile kesilmiştir. Personel rejimi 1965'de tamamlanmış ve 1970 yılında yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanun 1955 yılında hazırlanan tasarının uzantısıdır. Ama esasen gelecek liberal hedefler için çıkış yolu olabilecek bir karmaşa içinde yeni sistemi getirmiştir. 1955 tasarısında bir bütün olarak devleti önce reorganizasyon, sonra sürekli revizyon etmek amacı güdülmüş, bunun için de Devlet Personel Dairesi kurulması öngörülmüştü. Süreç içinde 657 sayılı DMK 1955 yılındaki tasarının felsefesine uygun olarak değişikliklere uğramış ve memurluk sistemi hükümetçe arzu edilenlerle doldurulma sürecine girmiştir.⁴¹ Söz konusu basamaklar günümüzde sözleşmeli personel sisteminin yaygınlaştırılması biçiminde devam etmektedir.

1945 - 1980 Döneminde Yerel Yönetimler

1945 öncesi devletçilik ve parti-devlet bütünleşmesi içinde belirlenen belediyeler yönetimin bir parçası olmakla kalmamış merkezi yönetim ile özdeşleşmiştir.⁴²

Çok partili hayata geçişle birlikte dört yıllık geçiş dönemi sonrasında 1950-1960 arası döneme damgasını vuran Demokrat Parti, iktidarı öncesi mahalli hizmetlere daha geniş imkan verilmesi ve bağımsız mahalli organlara daha geniş hürriyet bağışlanması gerektiğine vurgu yaparken, iktidarı döneminde tek partili yapının uzantısı gibi davranmış söylemlerine ters düşen politikalar izlemiştir.⁴³ Yine bu dönemde görev yapan belediye başkanlarından bürokrat olanların sayısı önceki döneme göre nispeten azalmıştır.

1950'lerden sonra kentler hızla göç almış, gecekondulaşma yerleşik hale gelmiş, batıdaki refah devleti gelişiminin etkileri ve teknolojinin gerekleri kamusal hizmetlerin merkezi yönetim elinde toplanma eğilimini güçlendirmiştir.

1950'lerden sonra kentler hızla göç almış, gecekondulaşma yerleşik hale gelmiş, batıdaki refah devleti gelişiminin etkileri ve teknolojinin gerekleri kamusal hizmetlerin merkezi yönetim elinde toplanma eğilimini güçlendirmiştir.

metlerin merkezi yönetim elinde toplanma eğilimini güçlendirmiştir. Büyüyen kentlerin nüfus ve ihtiyaçları karşısında teknik ve özellikle mali alanda güçsüz kalan belediyeler görevlerinin merkezi idareye aktarılmasına ses çıkaramamıştır.⁴⁴

Piyasa ve toplum ilişkilerindeki farklılığa bağlı olarak belediyecilik anlamında da 1973-80 arasında Yeni belediyecilik hareketi doğdu. Bu hareketin hukuki zeminini 1961 Anayasası oluşturmakta idi. 1973 ve 1977 seçimleri merkezi idare ile yerel iktidarın farklılaştığı bir süreçte belediyeler demokratik belediye taleplerini dile getirdiler. Özellikle bu dönemde yaşanan ekonomik sorunların belediyeler nezdinde ortak politika ve dayanışma ile aşılması özerk, demokratik, üretici, kaynak yaratıcı ve dayanışmacı belediye uygulamalarını ön plana çıkarmıştır. Fakat bu özgün ve demokratik belediyecilik 12 Eylülle yok edilmiştir.⁴⁵

Sonuç

Çok partili yaşama geçişle birlikte devlet ve hükümet bütünleşmesi ortadan kalkmış, özellikle bürokratik yapılanmada ve devlet politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönem, sanayi ağırlıklı Devletçi bir niteliğe sahip olup, 1960'lardan sonra Kalkınma Planları ile ithal ikameci yapıyı daha güçlü kılan, refah devleti eksenli ama dış kaynaklarla DPT aracılığıyla planlı bir şekilde büyüyen bir Türkiye tasvir edilebilir. Refah Devleti anlayışının ve kitlesel üretim tarzının 1970'li yılların başından itibaren ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda güç kaybetmesi ve esnek üretim sistemine geçiş, başta gelişmiş batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyada yeni liberal eğilimlerin ağırlık kazanmasına yol açmıştır.⁴⁶ Türkiye'de de asıl dönüşümün 24 Ocak 1980 kararları ile başladığı söylenebilir.

1950 ve 1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı ile bürokratik sınıftaki seçilmişlerin sayısında önemli azalışlar olmuş ve serbest meslek mensuplarının temsil oranı önemli düzeyde artmıştır. 1945-80 arası dönemde idari reform, hedef ve stratejisi uluslararası güçlerle belirlenmiş bir değişme atağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte mevcut bürokrasi yapı ve işleyiş bakımından Batı tipi bürokratik aygıt dönüştürülmeye çalışılmıştır. Fakat bu girişimlere karşın Türkiye'de bürokrasi Weberyan bir yapıya bürünmemiş, rasyonalist bir içerik kazanamamıştır. Sonuç olarak 1945 ve 1980 dönemi arasında bürokrasi çok hızlı bir büyüme sergilemiştir. Fa-

41 Güler, Devlette Reform Yazıları, s. 54-58

42 Adalet Bayramoğlu Alada, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Anlayışı Üzerine Notlar, Bülent Tanör Armağanı, Legal Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 65

43 Güler, Yerel Yönetimler, s. 229

44 Alada, s. 65

45 Alada, s. 65-67

46 Halil İbrahim Aydın, 1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (5), 2003/1, s. 73-86.

kat bu büyüme özel kesime kaymaları engelleyememiştir. Bu dönemde bürokrasiye egemen olan yönetim düzeni ise merkezizetçilik olup, bu dönemde modern davranış ve uygulamaların yanında geleneksel davranış ve uygulamalar da yer almıştır. Bürokratik yapılanmanın bu dönemde yaşadığı değişiklikler esasen günümüzde yaşanan piyasa ekonomisine dayalı, kamu işletmeciliği düşüncesine geçişte bir basamak niteliğindedir.

Yine bu dönemde yerel yönetimler iktidarların söylemlerine ters düşecek bir biçimde faaliyette bulunmaya zorlanmış ve 1973-1980 arasındaki Belediye-sosyalizm 12 Eylülle yok edilmiştir.

1945 ve 1980 arası dönemle günümüzü karşılaştırdığımızda; kamusal anlayışından birey-

selliğe, sosyal refah devleti anlayışından neoliberal devlet anlayışına, yani sosyal refah devletinden düzenleyici devlet anlayışına, toplumu esas alan düşünceden piyasa ekonomisini esas alan, tamamen piyasa odaklı bir kamusal düşünceye geçilmiştir.⁴⁷

İşte tüm bu açıklamaların sonucunda refah devletinin esasen maliyetleri arttıran ve gerekli, asgari hizmetleri yerine getirmede hantal bir yapıya dönüştüğü, dolayısıyla kendi amaçları ile çeliştiği sonucuna ulaşılabilir. Refah devletlerinin amaçlarını yerine getirememesi Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışının da temellenmesine sebebiyet vermiş ve devlet anlayışında bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. ■

47 İbrahim Cılga, Küreselleşme Sürecinde Devlet Sorunu ve Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması, Hukuk ve Adalet, Yıl 1, Sayı 2, Bahar 2004, s. 172

Kaynakça

- Abdülkadir Mahmutoğlu, Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri Alanında Yaşanan Global Gelişmeler, http://icisleri.gov.tr/_icisleri/Turkdare-Dergisi, 01.11.2007
- Abdulkadir Şenkal, Sosyal Politika Perspektifinden Sosyal Devleti Yeniden Düşünmek, www.sosyalpolitikalar.com, 02.11.2007.
- Adalet Bayramoğlu Alada, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Anlayışı Üzerine Notlar", Bülent Tanör Armağanı, Legal Yayınevi, İstanbul, 2004
- Ali Osman Balkanlı, Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitapevi, 2005, İstanbul.
- Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2) 2003, İstanbul
- Anthony Giddens, Beyond Left and Right: Future of Radical Politics, Polity, Cambridge, 1994.
- B.Ayman Güler, Devlette Reform Yazıları, Paragraf Yay. 2005, Ankara
- Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi, Erkam Matbaası, İstanbul, 2002.
- Birgül A. Güler, Kamu Yönetimi Ders Malzemesi-III, 2005-2006.
- Birgül A. Güler, Kamu Yönetimi ve Değişme Dersi Tanıtmanlığı, Ocak 2005.
- Birgül A. Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, İmge Yay. 2005, Ankara.
- Birgül A. Güler, Yerel Yönetimler, İmge Yayınevi, 2006, Ankara.
- Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, YKY, 2004, İstanbul.
- Cengiz Ekiz ve Ali Somel, Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi, A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri, No 81, Ocak 2005
- Devlet Planlama Teşkilatı, Planlama, DPT Yayınları No 1, Haziran 1962, Ankara.
- Gencay Şaylan, Değişim Küreselleşme ve Devletin İşlevi, İmge Kitapevi, Ankara 2003
- Halil İbrahim Aydın, 1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (5), 2003/1.
- Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, "Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar", Amme İdaresi Dergisi, 40/3, Eylül 2007.
- İbrahim Cılga, "Küreselleşme Sürecinde Devlet Sorunu ve Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması", Hukuk ve Adalet, Yıl 1, Sayı 2, Bahar 2004.
- Mustafa Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yay., 2003, Ankara.
- Metin Heper, "Bureaucracy in The Otoman-Turkish Polity", Handbook of Bureaucracy, Ed. Ali Farazmand, Marcel Dekker, 1994
- Nazım Öztürk, "Ekonomide Devletin Değişen Rolü", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, 1 Mart 2006.
- N. Kemal Öztürk, Bürokrasi Siyaset İlişkileri, Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 2004/08.
- Ruşen Keleş, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınları, İstanbul, 2000
- Sabrina Kayıkçı, "Dünya Bankası'nın Yeni Kredi Verme Yöntemi: Ülke Destek Stratejisi ve Türkiye Uygulaması", Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, Ocak-Haziran 2004, www.yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr, 01.11.2007
- Süleyman Özdemir, Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme, www.sosyalisiyaset.com/documents/refah_devleti_ustlendi_gi_gorvrlr.htm, 02.11.2007.
- Turgay Ergun ve Aykut Polatoğlu, Kamu Yönetimine Giriş, TODAİE, Yayın No: 222, Ankara, 1988.